

**תמיר גרנות
פרשת וירא**

**"פתח האהל" – בין ההתגלות
לאברהם להתגלות למשה**

פתיחה

תופעה ידועה בסיפורי המקרא היא שסיפור אחד 'מצטט' סיפור אחר, בין בצורה מפורשת ובין על ידי חזרה על ביטויים שונים, מבנה דומה, ואפילו שרטוטן של התמונות הסיפוריות באופן דומה; כאילו טביעות אצבעותיו של סיפור אחד מופיעות בתוך סיפור אחר.

ברצוני להציע בשיעור זה שטביעות אצבעותיו של סיפור התגלות ה' והמלאכים לאברהם בבשורת הולדת יצחק (בראשית פרק יח) נמצאות בתיאור אהל מועד שמשה נטה לאחר חטא העגל ובסיפור העוקב לו, סיפור הברית השנייה וההתגלות של ה' למשה (שמות לג-לד:י).

א. ההקבלות בין אברהם לבין משה

תחילה, נציג בטבלה את ההקבלות בין הסיפורים, לפי סדר הפסוקים בסיפור ההתגלות לאברהם, ולאחר מכן נרחיב מעט, לפי אותו הסדר, ביחס לכל הקבלה:

	"וימהר אברהם... (ב,ו).	
4	"ויאמר א-דני אם נא מצאתי חן בעיניך א-דני ילך נא א-דני אל נא תעבר מעל עבדך" (ג).	"ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך א-דני ילך נא א-דני בקרבנו כי עם קשה ערף הוא" (לד:ט).
5	א. "וימהר אברהם האהלה אל שרה..." (ו). ב. שרה קוראת לאברהם "זקן" (ב).	א. ומשרתו יהושע בן נון נער לא ימיש מתוך האהל (לג:יא). ב. יהושע קורא למשה "אדני משה כלום (במדבר יא:כח).
6	"...אחר תעברו כי על כן עברתם על עבדכם..." (ה).	א. "אני אעביר כל טובי על פניך... והיה בעבר כבדי... עד עברי (לג:יט-כב). ב. "ויעבר ה' על פניו" (לד:ו).
7	"היפלא מה דבר..." (זד).	א. "ונפלינו אני ועמך" (לג:טז). ב. "...נגד כל עמך אעשה נפלאות..." (לד:י).
8	"ושמרו דרך ה'" (יט).	"...הודיעני נא את דרכך..." (לג:יג).
9	כי ידעתיו (יט).	"...ואדעך בשם..." (לג:ז).

כעת נבאר את ההקבלות:

1. "וירא אליו ה' באלני ממרא והוא ישב פתח האהל כחם היום" (בראשית יח:א); ההתגלות מתוארת בפועל 'וירא', הנפוץ במקרים אלה, ובסיפור המקביל בספר שמות - "הראני נא את כבודך" (לג:יט). אבל, מעניין הוא מקום ההתגלות: **פתח האהל**. בפרשה החוצצת בין מעשה הלויים בעגל וההבטחה על שליחת המלאך (לב:כו-לה), לבין הברית השנייה עם משה (פרק לד) מתואר אהל מועד שעשה משה: "ומשה יקח את האהל... והיה... ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה" (לג:ז). כלומר, בשני המקומות האהל הוא מקום מושבם של האנשים, בניגוד למשכן, בו, כמובן, האהל (אהל מועד) הוא מקום מושבו של ה', ובני אדם נכנסים אליו. בשני הסיפורים ההתגלות מתרחשת ב**פתח האהל**, כלומר על סף משכנם של משה ואברהם. כמו כן, גם לגבי העם נאמר "וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו" (שמות לג:י).

ההקבלה כאן היא עניינית ומילולית גם יחד. להלן, בסיפור ההתגלות בהר סיני, מצוירת תמונה דומה. ה' מצווה את משה "ונצבת על הצור" (שמות לג:כא), ואז - "והיה בעבר כבדי ושמתיך בנקרת הצור ושכתי כפי עליך עד עברי" (כב). הצור דומה לאהל: ה' מגיע מחוץ לאהל, וכשהוא עובר

	שמות לג- לד:י	בראשית יח
1	"והיה כצאת משה אל האוהל יקומו כל העם וניצבו איש פתח אהלו..." (לג:ח).	"והוא ישב פתח האהל (א)".
2	ב. "והיה כבא משה אל האוהלה, ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה" (לג:ט). ג. כאשר משה בנקרת הצור, ה' עובר על הפתח ³ (לג:יז-כג).	"והנה שלשה אנשים נצבים עלי" (ה') מתגלה ⁴ [ב].
3	"וימהר משה ויקד ארצה וישתחו" (לד:ח).	"...ויורץ לקראתם... וישתחו ארצה..."

1 שיעור זה הוא גרסה מקוצרת של מאמר בשם זהה אשר נכתב על ידי ידידי מר ישראל קמיל ב"י ועל ידי, ואשר התפרסם השבוע בגליון החדש של כתב העת מגדים, היוצא על ידי מכללת הרצוג, ויצא השבוע לאור; התודה נתונה לו ולמערכת מגדים.

2 'ציטוט' באמנות פירושו שצייר מאוחר משתמש בציור או במוטיב מתוך ציור מוקדם.

3 ראה על כך גם בפירושו של יהודה קיל, ספר בראשית בהוצאת דעת מקרא, על אתר.

4 עיין בפירושו הרמב"ן לפסוק א' (הערת העורך).

עוברת להשתחוויה: "וירץ לקראתם מפתח האהל וישתחו ארצה" (בראשית יח:ב).

4. כאן באה נקודה מפתיעה וחשובה ביותר, בהשוואת דבריהם של אברהם ומשה עם התרחש ההתגלות: אצל אברהם - "ויאמר, א-דני אם נא מצאתי חן בעיניך, אל נא תעבר מעל עבדך" (בראשית יח:ג), ואצל משה - "ויאמר אם נא מצאתי חן בעיניך א-דני ילך נא א-דני בקרבנו" (שמות לד:ט). נשים לב: בשני המקומות מופיעה בקשה מה' שיישאר ולא יילך; בשניהם היא מופיעה בשם 'א-דני'¹⁰; בשתי הפרשיות הבקשה מה' שיישאר היא על רקע מציאותם של מלאך או מלאכים. אברהם רואה שלשה אנשים, אבל פונה רק לגדול שבהם, וקורא לו בשם קודש¹¹. אצל משה, כל משמעותה של הפנייה היא נסיון לשנות את הגזרה שבאה בעקבות העגל: "ושלחתי לפניך מלאך וגרשתיו... כי לא אעלה בקרבך כי עם קשה ערף אתה..." (שמות לג:ב-ג). משה מבקש שה' ילך ולא יעבור. כשם שבעת מעברו של ה' על פניו ניסה משה לשכנעו להישאר עימו, בהזכירו שה' אמר שהוא מוצא חן בעיניו, כך גם אברהם מזכיר שהוא מצא חן בעיני ה' ולכן 'יואיל נא ולא יעבר!' ואכן, בשני המקומות ה' נענה, נשאר, ולא עובר.

5. נראה שיש הקבלה בין מעמדה של שרה לבין יהושע. אברהם רץ לאהל, לשרה, שבכל האירוע תישאר בפנים, וההתגלות והשיחה בין אברהם לבין ה' והמלאכים מתרחשת בפתח האהל, מתחת לעץ. כך גם אצל משה: יהושע הוא משרתו ש"לא ימיש מתוך האהל" (שמות לג:יא), והדיבור נעשה בפתח האהל, כאשר יהושע בפנים¹². גם שרה וגם יהושע קוראים לאברהם ולמשה "אדני": אצל יהושע "אדני משה כלאם" (במדבר יא:כח), ואצל שרה: "ואדני זקן" (בראשית יח:יב).

6. בשני הסיפורים שהיית ה' אצל בחיריו מתוארת בלשון 'עבר על'. אברהם אומר "...סעדו לבכם אחר תעברו כי על כן עברתם על עבדכם" (בראשית יח:ה). אצל משה נאמר "אני אעביר כל טובי על פניך" (שמות לג:יט), לאחר מכן - "והיה בעבר כבדי...עד עברי" (שם כב) ולבסוף: "ויעבר ה' על פניו ויקרא..." (לד:ו).

7. בשני המקומות יש שימוש בשרש פ.ל.א. אצל משה, תחילה בבקשתו "ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך" (לג:טז), ולאחר מכן מבטיח ה' כנגדו "נגד כל עמך אעשה נפלאות" (לד:י); אצל אברהם טוען המלאך הבכיר "היפלא מה' דבר"

- אברהם מנסה לעצרו ולדבר עמו; ה' מגיע מחוץ לצור, וכשהוא עובר - משה מנסה לקלוט מה שהיה יכול⁵. אמנם ההתגלות בצור שונה מההתגלות באהל, שכן היא מתרחשת בספירה שאינה אנושית - הר סיני הרי קרוי "הר האלוקים" (שמות כד:יג), אולם, גם אין לומר שההר הוא ביתו של ה', שהרי ה' יורד להר מן השמים (אפילו לא במימד הסמלי). כנראה שההר נחשב כמקום המתווך בין התחום האלוקי לתחום האנושי. כך או כך, 'קוד ההתנהגות' שם הוא אלוקי, ולא אנושי. לכן, אולי, אין משה יכול לאכול על ההר (שמות לד:כח), כמתבקש מה'קוד' האלוקי, התנהגות שהיא סימטרית לסיפור על אהלו של אברהם, שם ה' המתגלה כמלאך מתואר כאוכל, בהתאמה לקוד הנימוסין האנושי⁶; בשני המקרים נהג ה'מתארח' לפי הקוד הנהוג אצל ה'מארח'.

יש להוסיף על כך הקבלה נוספת: משה, כזכור, יוצא מן המחנה ונוטה את אהלו במדבר, הרחק מן העם (שמות לג:ז); רק שם יכול ה' להתגלות אליו, שכן העם לא ראוי לנוכחות שכינת ה': "כי לא אעלה בקרבך..." (לג:ג). גם אברהם נמצא עם אהלו מחוץ לשוב, במדבר⁷. זו נקודה חשובה להבנת יחסיו עם הכנענים: אברהם אינו משתכן בתוכם ואינו הופך לאזרח; נקודה זו היא בעוכריו כאשר הוא מבקש קבר לקבור את שרה (בראשית כג:ב-כ), אולם היא מאפשרת לו לזכות בהתגלות, שהרי הוא נמצא מחוץ ליישוב העובד אלילים והפגום מבחינה מוסרית. תנו דעתכם על כך שלוט גר בתוך סדום בבית אבן; הוא חלק מן המקומיים. ההבדל בינו לבין אברהם מבחינת היחס למקומיים - ניכר⁸.

2. תיאור ההתגלות בלשון דומה: "והנה שלשה אנשים נצבים" עלי" (בראשית יח:ב), ולעומתו: "וירד ה' בענן ויתיב עמו שם" (שמות לד:ה). ההמשך מעלה בזכרונו פסוקים שאמנם אינם נמצאים בסיפור המלאכים, אבל משותף לאברהם ולמשה: "ויקרא בשם ה'" (בראשית יב:ח; שמות לד:ה).

3. בשני המקומות ממהרים אברהם ומשה לקבל את פני השכינה לפני שתסתלק; אצל אברהם - "וירא וירץ לקראתם מפתח האהל", ומיד לאחר מכן "וימרה אברהם האהלה, ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת" (בראשית יח:ב,ו); ולעומתו - משה, הרואה את ה' עובר: "וימרה משה ויקד ארצה וישתחו" (שמות לד:ח). זאת ועוד - המהירות

5 אפשר אולי להצביע על הקבלה נוספת, ציורית: ה' ושני המלאכים עומדים תחת העץ ומדברים עם אברהם, ואצל משה - ה' עומד מתחת לעמוד הענן ומדבר עמו; העץ דומה לענן, שכן שניהם מסוככים על השכינה.

6 עיין הערה 4 (הערת העורך).

7 עצם תיאור אברהם כנווד עם אהלו ממקום למקום מעיד על כך שהוא אינו מיושבי הערים ("ויט אהלה בית אל מים והעי מקדם" [בראשית יב:כ], וכן "עד המקום אשר היה שם אהלו בתחילה" [יג:ג]). הסיטואציה בה הוא יושב פתח האהל ולפתע מזהה עוברי דרכים גם היא אופיינית למי שיושב מחוץ ליישוב, ולא בתוכו. ושוב: עצם הישיבה באהל אופיינית ליושב מחוץ לעיר.

8 אנו מתייחסים כאן להיבט המטאפורי של העניין. יכולים להיות צדיקים גם בעיר (מלכיצדק), אך ככלל התורה ואברהם מסתייגים מהכנענים ומתרבותם, כפי שניכר גם בסיפור נישואי יצחק (בראשית כד:ב-ח)

9 אם אמנם משה הוא הקורא, ולא ה'; אם ה' קרא - מדובר כאן בארוע שונה.

10 בשאר הפרשה בשמות השימוש הוא בשם יקוק בלבד.

11 כפי שהעירו חלק מן המפרשים (ראה רמב"ן ורבונו בחיי על יח:ג), הניקוד של המילה א-דני, ולשון היחיד שבאה אחריו, מוכיחים שאברהם מכיר בכך שהוא עומד בפני ה'. בהמשך הסיפור מופיע דבר ה' כאילו ברור שה' נמצא בתמונה: "ויאמר ה' אל אברהם למה זה צחקה שרה...". מבחינה ספרותית, אין להניח שהתורה הייתה מציגה את דבר ה' ללא התראה מוקדמת - עבורנו, הקוראים, ועבור אברהם - אם לא היה ה' מתואר כנמצא שם כבר. בהמשך, כידוע, ה' נשאר לדבר עם אברהם והכתוב מספר: "ויבאו שני המלאכים סדמה בערב" (יט:א), ומשמע שה' הוא השלישי, הגדול שבהם, והוא נשאר לדבר עם אברהם, ולכן נותרו רק שניים (עיין ברש"ם יח:א,ג,טז, שהלך בדרך זו).

12 חז"ל קישרו יהושע לבין שרה: האות י"ד של שרי, שנלקחה ממנה עם שינוי שמה, ניתנה ליהושע (ראה שמות רבה פרשה י', ד"ה "וידבר אלוקים"); מעניין האם ההשוואה הזו עמדה לנגד עיניהם כאשר יצרו קישור זה.

בסיפור התלונה של משה ומרים (במדבר פרק יב) אנו עדים שוב לאופן זה של התגלות. ה' אומר לאהרון ומרים "צאו שלשתכם אל אהל מועד" (יב:ד) - משמע שהוא מחוץ למחנה ולא בפנים; ואז, כאשר הם נכנסים פנימה, אנו קוראים: "וירד ה' בעמוד ענן ויעמד פתח האהל ויקרא אהרן ומרים ויצאו שניהם" (ה). בדיוק כפי שנאמר באהלו של משה: "והיה כבא משה האהלה ירד עמוד הענן ויעמד פתח האהל ודבר עם משה" (שמות לג:ט). יש לשים לב לכך כי באהל מועד שבמחנה, המשכן, רגיל הכתוב לומר 'כסה הענן את האהל' (למשל במדבר ט:טו) או 'כבוד ה' נראה בענן' (למשל שמות טז:ז) וכדומה, ובעיקר - וכבוד ה' מלא את המשכן (למשל שמות מ:לד-לה), ואילו בשני המקומות האלה - עמוד הענן דווקא, ופתח האהל¹⁴. מתוך כך, נראה שאהל מועד של משה לא התבטל מן העולם, והוא התקיים בצד אהל מועד של כלל ישראל¹⁵.

שני סוגים של אהל מועד

מהי המשמעות של קיום במקביל של שתי חלופות להתגלות? מסתבר, מכל מה שנאמר, שבאהל מועד שבמחנה ה' משרה את שכינתו מכוחם של ישראל: אנו מובטחים ועומדים שאם נלך בחוקי ה' ואת מצוותיו נשמור, אזי ילך הוא ילך וישכון בתוכנו. המשכן, כאמור, הוא בית ה', ונוכחות השכינה היא עדות להיותם של ישראל ראויים לה. הנכנס אל המשכן נכנס אל בית ה' בזכותם של כלל ישראל, ומבקר בהיכלו.

לעומת זאת, הוקם אהל מועד של משה דווקא כאשר ישראל לא היו ראויים שתשרה בתוכם שכינה: "כי לא אעלה בקרבך" (שמות לג:ז). ה' בא לבקר את משה בזכות **מעלתו האישית** של משה; גם כאשר אין העם ראוי - יכול שיהיה הנביא ראוי. והנה, הסיפור של הביקור אצל אברהם יכול להוות אב טיפוס להתגלות כזו. ה' בא לאברהם בגלל זכותו האישית; הוא מבקר אצלו - פשוטו כמשמעו. האהל של אברהם, או ליתר דיוק פתח האהל - הוא מקום ההתוועדות. אברהם הרי מנמק את הבקשה "אל נא תעבר מעל עבדך" (יח:ג) במילים (שם); מציאת החן היא הציוד להתגלות אצל אברהם, וגם להבטחה שתבוא אחר כך. ואכן, גם משה ישתמש בכך שגם הוא מצא חן(שמות לג:ג).

הפרשה במדבר י"ב, פרשת התלונה של מרים ואהרון על משה, מצטרפת לכל האמור כאן, שהרי שם הנושא העיקרי של הפרשה הוא מעלתו היתרה של משה על פני אחיו - זכותו כנביא. מובן, שדווקא שם בוחר ה' להתגלות בביתו של משה ולא בבית של הציבור כולו, מפני שהוא רוצה להדגיש שההתגלות במקרה זה היא מכוחו ובזכותו של

(בראשית יח:זד), וכנראה שגם המשמעות קרובה. הדבר הנפלא הוא המיוחד והשונה, הניכר על פני האחרים. משה מבקש שהעם יפלא, וה' נענה ומבטיח לעשות דברים שונים וניכרים, ש"לא נבראו בכל הארץ ובכל הגויים" (שמות לד:ז). גם אברהם נשאל: "היפלא מה דבר?" כלומר - האם יש דבר שהוא זר ושונה לה', עד שאיננו יכול לעשותו?

8. בשני המקומות מדובר על **דרך ה'**: הבחירה באברהם מנומקת בפסוק "כי ידעתיו... ושמו **דרך ה'**..." (בראשית יח:ט), ואילו משה מבקש "הודיעני נא את **דרךך**" (שמות לג:ג).

9. היחס המיוחד של ה' לבחיריו מתואר במילים דומות: אצל משה - "כי מצאת חן בעיני **ואדעך בשם**" (שמות לג:ז), ואצל אברהם - "**כי ידעתיו**" (בראשית יח:ט).

מההקבלות שמצאנו, מסתבר שהתורה רוצה להעמידנו על זיקה מיוחדת המתקיימת בין שני הסיפורים. ננסה, כעת, לעמוד על שני כיוונים להבנת המשמעות של זיקה זו.

ב. כיון אחד להבנת הזיקה - ההתגלות פתח האהל

מעמדו של אוהל משה

עמדנו על כך שבשני המקומות ההתגלות מתרחשת "פתח האהל". בסיפור בשמות יש כנראה חשיבות יתרה לעובדה זו. הסיפור על אהל מועד ה'פרטי' שמשה בנה לעצמו (לג:ז) מופיע בתורה אחרי הודעתו של ה' שלא יעלה בקרב ישראל (שם ה). משה מסיק את המסקנה המתבקשת - אין הוא יכול לבוא במגע עם השכינה, ולכן הוא נוטה את האהל מחוץ למחנה, ומשם הוא מנהל את דרישת ה': "והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד..." (שמות לג:ז).

נחלקו המפרשים במעמדו של אהל זה. רש"י¹³, ורבים בעקבותיו, פירשו שאהל זה היה זמני, והוא התבטל עם הקמת המשכן. זו עמדה מסתברת מן ההגיון הסיפורי, ולכאורה בכל מקום שנזכר אהל מועד לאחר מכן ניתן לזהותו עם המשכן הידוע, שנקרא גם הוא אהל מועד. אלא, שהמפרשים כך לא נתנו דעתם על אופן ההתגלות. ההבדל בין אהל מועד-המשכן, לבין זה של משה, אינו רק בכך שהאחד במחנה והשני מחוצה לו; ההבדל השני, והחשוב מאד, הוא שההתגלות במשכן היא מתוכו ובלבו: **מעל הכפרת מבין שני הכרובים** (במדבר ז:פט). משה נמצא תמיד בחוץ, והוא נכנס פנימה כאשר הוא מוזמן כאורחו של ה', אל ביתו של ה', שהוא המשכן. באהל מועד של משה המצב הוא הפוך: האהל של משה - פרטי הוא. יהושע יושב תדיר באהל, דבר שלא ייתכן אצל המשכן. כאשר ה' רוצה לדבר עם משה הוא יורד ועומד "**פתח האהל**" ומשה יוצא אליו ונדבר עמו. כאן, כביכול, משה הוא המארח, וה' הוא האורח; הביקור הוא חטוף וזמני. רק כבודו של המארח גורם שה' ייגלה במקום זה.

14 התגלות מסוג זה נראה אף במינוי יהושע למנהיג תחת משה בדברים ל"א: "...ויתיצבו באוהל מועד וירא ה' באוהל בעמוד ענן ויעמוד עמוד הענן פתח האהל" (יד-טו).

15 א. עוד על הדומה והשונה בין אהל מועד שמחוץ למחנה לבין אוהל מועד שבמרכזו ראה במאמרו של אביה הכהן, 'נגד המקדש - מעשה העגל', בית מקרא ק"ג, תשנ"ז עמ' 271-257 (בפרט עמ' 263).

ב. בחז"ל יש הסוברים שאכן שני אוהלים היו. ראה, למשל, ספרי זוטא לבמדבר, יח:ד, מהדורת הורביץ, עמ' 292, וכן שם, שם, ט:א, ועוד ראה תנחומא פקודי ה', ותנחומא בובר, שם, ב.

13 "והדבר הזה נהג משה מיום הכפרים ועד שהוקם המשכן ולא יותר"; כך רש"י לשמות לג:יא.

משה סירב להצעה זו של ה', ונימק זאת בזכות אבות: "זכר לאברהם ליצחק ולישראל... ארבה את זרעכם" (שמות לב:ג). בדרך כלל אנו חושבים שבכך ירד העניין מהפרק, אבל אולי אין זה כך; ייתכן שהכתוב בא ללמדנו שהברית השנייה, הלוחות השניים, ובמיוחד - היענות ה' לבקשה ש"ילך בקרבנו" (שמות לד:ט), אינם אלא בזכותו של משה האיש. בכך הופך משה לאבי האומה - לא מבחינה גנאלוגית (כלומר - הוא איננו אבי השושלת), כפי שהוצע מתחילה, אבל כן מבחינה יורידית, ואולי גם מטאפיזית, שכן הכל בא בזכותו. ואכן, נימוק ה' להיענותו הוא "כי מצאת חן בעיני ואדעך בשם" (שמות לג:ז) - מעלתו וחיותו של משה היא הסיבה.

מתוך הבנה זו, ניתן לראות ששני הסיפורים, שנראים ממבט ראשון רחוקים מבחינה תמאטית, עוסקים, למעשה, באותו נושא עצמו - התחלתה של האומה. הסיפור על אברהם מעמיד במוקדו את בשורת הבן, שהוא קיום הבטחת "ושמתי את זרעך כעפר הארץ" (בראשית יג:טז), והוא התחלה של הקמת האומה. לא הטריח עצמו ה' אל פתח אהלו של אברהם, אלא כדי לבשרו על התחלת הקמת האומה, ולא הטריח עצמו ה' אל אהלו של משה רבנו אלא כדי ללמדנו שהתחלתה השנייה של האומה, נכרכת בדיעבד בזכותו של משה האיש, שהיא - ותפילתו - עמדו לנו, וה' הסכים ללכת עמו ולבוא עמו בברית. הדמיון המילולי והענייני בין בקשותיהם של שני האישים מקבל כאן משמעות חדשה: משה מבקש ש"ילך נא א-דני בקרבנו" (שמות לד:ט), כלומר שיקיים את הברית, ולא ישלח רק מלאך; יש לראות בבקשה זו הקמה מחודשת של העם כעם ה', ולא נבנה משכן ה' במחנה אלא בזכות תפילתו של משה מהאהל שמחוץ למחנה. ובהקבלה: אברהם, שמבקש מה' ש"לא יעבר" (בראשית יח:ג) זוכה, בעקבות בקשתו זו, בכך שה' יבשר לו ולשרה את בשורת הקמת האומה על ידי זרעו שיולד לו.

נסכם ונאמר: ההתגלות למשה מתוארת כבואה להתגלות לאברהם, כדי ליצור זיקה במעמד ולומר שמשה הוא אבי האומה כאברהם לפניו; כשם שנאמר באברהם "כי ידעתי" (בראשית יח:ט), נאמר במשה "ואדעך בשם" (שמות לג:ז), ואצל שניהם מדובר על הבחירה האישית.

בנקודה זו מתקשר גם המושג "דרך ה'". אברהם נבחר כדי שיצווה את בניו וביתו אחריו לשמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח:ט), והוא מוכיח מיד שהוא ראוי לכך במאבקו לפני ה' לצדק ומשפט עבור סדום. משה בקש מה' שיודיעו את דרכיו (שמות לג:ג), כדי שיהיה לו כלי עמו יוכל להתמודד בעתיד לפני ה'; ה' גילה לו את דרכיו, ומשה אכן מתפלל גם בהמשך (בחטא המרגלים) [במדבר יד:יח] את תפילות העם. נמצא, שהתכונה המשותפת - ביטול העניין האישי לטובת הציבור, והיא ציבור זה כלל ישראל או גם סדום - היא סיבה מרכזית לחשיבות שהתורה מייחסת לאישיותם.

משה; על ידי כך הוא מוכיח את אהרון ואת מרים על טעותם באמרם "הלא גם בנו דבר" (במדבר יב:ב) - ה' מראה להם כי ההתגלות למשה היא אקסקלוסיבית, על ידי התגלות דווקא בפתח אהלו של משה.

ישירות ההתגלות

יש לתת את הדעת על קשר נוסף בין ההתגלות למשה ובין ההתגלות לאברהם, קשר שכשלעצמו זוקק בדיקה מעמיקה: התורה מעידה כי רק אל משה דיבר ה' "פה אל פה" (במדבר יב:ח) או "פנים אל פנים" (שמות לג:יא). שאר הנביאים התנבאו על ידי חלום, מראה, או מלאך (במדבר יב:ו). ואכן, במקומות אחרים במקרא, כאשר יש תיאור מלא של התגלות (ולא רק "כה אמר ה'" או "ויאמר לו ה'") היא מופיעה שלא בהקיש (למשל בראשית כג, יב:כח, לא:כד) או שמתואר מלאך מתגלה (למשל בראשית טז:ז, כא:ז). כאן, אצל אברהם (בראשית י"ח), המצב שונה; ה' מתגלה לאברהם פנים אל פנים, בהקיש ולא בחלום. הקרבה בין ה' לנביא (אברהם ומשה) היא ממשית. קשה להכריע אם מבחינה מטאפיזית יש בהתגלות של אברהם שוני מהותי או שהיא דומה להתגלות על ידי מלאך במקומות אחרים, אך לפחות מבחינה סיפורית, הדברים נראים כאילו מידת האינטימיות, השיחה הישירה והקרבה בין ה' לאברהם היא רבה ביותר, ודומה לה רק אצל משה.

ג. כיוון שני להבנת הזיקה - מעמדו של משה רבנו

אברהם ומשה כאבות האומה

כיוון זה של ההשוואה ברצוני להציע כי מוקד ההשוואה הוא מעמדו של משה רבנו. התורה מתכוונת לומר שמשה מקבל כאן סטאטוס כשל אברהם: ה' בכבודו ובעצמו מבקר אצלו ורק אצלו, כשם שביקר אצל אברהם, ובאהלו - ולא רק מלאך! גם אברהם אבינו וגם משה רבנו מצאו חן בעיני ה' (עיי' בדברינו לעיל), ולכן הוא מתגלה אליהם ונענה לבקשותיהם.

אם נמשיך קו מחשבה זה נוכל לראות שיתכן ויש כאן הארה חשובה על סיפור המחילה בחטא העגל: בשלב הראשון, כאשר העם חטא ומשה עדיין היה על ההר, הציע לו ה' "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם ואעשה אותך לגוי גדול..." (שמות לב:ז); כלומר - "אתה תהיה אביה של אומה חדשה". צרוף המילים האחרון, "ואעשה אותך לגוי גדול", הוא הד להבטחתו של ה' לאברהם, אבי האומה: "ויאמר ה' אל אברם לך לך... ואעשך לגוי גדול" (בראשית יב:א-ב), וכך גם מיד לאחר ביקור המלאכים אצל אברהם אבינו - "וה' אמר המכסה אני מאברהם... ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ" (בראשית יח:ז-יח); משמע, שה' מציע למשה לתפוש את מקומו של אברהם ולהפוך לאבי האומה החדש. ואכן, כמה פרשנים העירו על משמעותה הדרמטית של הצעה זו¹⁶.

16 ראה למשל: עמוס חכם, דעת מקרא על שמות לב:ג, מ' ד' קאסטון, פירוש לספר שמות, ירושלים, 1953, עמ' 290.

בקשה על הציבור

אולי בנקודה האחרונה ניתן למצוא גם השלמה בין אברהם לבין משה. אברהם עומד לפני ה' ותובע בדין: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?" (יח:כה), וממנו למדנו שניתן לתבוע דין מריבונו של עולם. משה תובע עקרון אחר - הרחמים והחנינה, וה' גילה לו דרכים חדשות אלו; ממשה למדנו שניתן לתבוע לא רק משפט וצדקה, אלא גם רחמים וחסד.

מכל הדברים הללו מתבררת זיקה נוספת, מרכזית, בין שני הסיפורים: שתי ההתגלויות, זו של ה' פתח האהל לאברהם ואבינו, וזו של ה' פתח האהל ובנקרת הצור למשה רבנו, באות בזיקה לבקשת רחמים של הנביא (אברהם או משה) על ציבור חוטא העומד בפני כליון. אצל אברהם - על סדום ואצל משה - על ישראל שחטאו בעגל! ואולי בא הכתוב ללמדנו, על ידי סמיכות עניינים זו, על הסיבה לבחירת ה' באברהם ובמשה כאבות האומה: היכולת המיוחדת והמשותפת להם לשאת ולתת עם הקב"ה, ולבקש רחמים, תוך ניצול זכותם האישית למען הציבור, ואפילו יהא זה ציבור חוטא!